

Llums i ombres dels castells valencians

L'escriptor Alfons Cervera, encarregat del text, i el fotògraf Francesc Jarque, que aporta les il·lustracions d'aquest extens document, ens proposen un suggerent recorregut pels principals castells del País Valencià.

PRIMER VIATGE. Amb la brúixola imprescindible del meu amic serrà Paco Sanchis.

Uns soldats amb rellotges Festina. És un castell del Cid Campeador en una pel·lícula de fa trenta anys. Jo vaig anar a Peníscola, en un viatge d'estudiants de batxillerat, i les dones cosien xarxes marines a la platja. No hi havia gratacels de luxe i el que sí que hi havia eren les petjades que havien deixat els cavalls d'Àngel Peralta llogats per a la pel·lícula de Charlton Heston i els esquelets mecànics dels rellotges que duïen els soldats del Campeador en les seues corregudes contra els moros tocant d'aigua.

El castell semblava nou: era com una falla immensa, amb els merlets acabats de construir, calentes encara les estances fredes, rosegades per la sal de les aigües que cruïxen al peu de les muralles. Hi anàvem d'una sala a l'altra, baixàvem les escales prohibides que, en cas d'haver-les necessitat, el papa Luna les hauria fet servir per a fugir cap a la porta falsa si l'església enemiga de la seua església haguera tingut la gosadia d'anar-hi a buscar-lo. La humitat havia deixat pintures abstractes en les parets i des d'allà dalt es veia la mar, l'horta, l'arena plena de dones vestides de negre que esperaven pacientment els mariners. Tothom havia actuat d'extra en la pel·lícula d'Anthony Mann i més d'una dona s'havia enamorat de Charlton Heston o de Raf Vallone. I alguns dels mariners que tornaven a trenc d'alba també s'havien penjat dels llavis carnosos de la Sophia Loren. Un artista de la pel·lícula s'havia quedat a viure al poble i havia obert una tenda de *souvenirs*.

El castell està situat, com tots els castells, en la part més alta del poble, al cim d'un camí blanc i costerut ple de tendes amb cartells de bous i espases medievals, com a Toledo. Els romans el van construir i després van ser els àrabs els qui van traure el suc de la seua envergadura arquitectònica. Sales amb sostre voltat, pati d'armes, església templeira que seria basíli-

ca papal i no hi falten els soterranis tenebrosos on en aquell viatge estudiantil ens vam inventar tortures i crits enfollits entre un fregament de grillons i l'arrossegament obscè de cadàvers mutilats per la ràbia enemiga. Hi fabulàvem per les sales del castell de Peníscola i en els plecs d'aquesta fabulació amagàvem un sentit lúdic de la història, la lleialtat infantil a les lliçons que ens ensenyaven a les aules fosques de la dictadura, aqueixa misèria intel·lectual que s'estancava en els nostres riures i en el dol ple de paciència de les dones a la platja.

Ja el rei en Jaume va intentar-ne la conquesta i no hi va reeixir. Més endavant ho intentà de nou i va aconseguir d'entrar en la fortalesa. I mentre vaig d'una sala a l'altra, mentre trac el cap envers la mar des de l'últim merlet és com si no haguera passat el temps i ara mateix caminara per les torres més altes del castell, aquella primavera llunyana, amb la pel·lícula del Cid acabada de filmar i amb Charlton Heston fent de Jaume I en comptes de Rodrigo Díaz de Vivar. Perquè en la imaginació infantil els herois tenien tots la mateixa cara, portaven un casc que els feia inexpugnables als criteris

de la raó: el Cid, Jaume I, tant se'ns donava si al capdavant tots dos havien viscut entre les muralles del castell de Peníscola.

Al castell hauria d'arribar, cap al 1415, el papa Luna, Benet XIII. Havia discutit fins a la ruptura amb els seus col·legues clergues, s'havia separat de la seua església i va muntar-hi la seu a Peníscola. El timbre gòtic de les estances era el marc sonor, com els ecos que en les pel·lícules produeixen els passos dels habitants del castell, a les legislacions que el papa Luna estenia entre els seus súbdits. A la seua mort, el castell acolliria el nomenament del papa Climent VIII i passaria a mans de la corona, personificada en Alfons el Magnànim, per a recalar en l'orde de Montesa més tard i, a l'últim, tornar a la corona en una operació de compravendes successives que deixava en ridícul les fraudulentoperacions reclassificatòries de terrenys i intercanvis urbanístics en què incorren els consistoris de moltes ciutats ara mateix. Les Germanies lleparen el castell, on s'havien refugiat les forces reials, i al segle XVI es feren unes reformes que van desvirtuar les primeres estructures. Successius propietaris de la fortalesa van ser les tro-

A l'esquerra, castell d'Ares del Maestrat. Dalt, el castell de Peníscola, que està situat, com tots els castells, en la part més alta del poble, al cim d'un camí blanc i costerut ple de tendes amb cartells de bous i espases medievals, com a Toledo. Els romans el van construir i després van ser els àrabs els qui van traure el suc a la seua envergadura arquitectònica.

La Torre del Palomar està en perfecte estat de conservació, almenys el que s'hi veu està com acabat de fer i té prop de quatre-cents anys. La construcció s'atribueix a Bernardo Cumba, mestre d'obres francès.

FRANCESC JARQUE

pes de Felip V, els francesos de 1812 i la *troupe* cinematogràfica de Samuel Bronston que la va convertir en una falla per a filmar *El Cid*. El que resta dels seus orígens és difícil de precisar en el castell de Peníscola. A la imatge que suscita qualsevol fortalesa d'aquesta època, la de Peníscola afegeix l'altra condició de territori fílmic, aqueix territori en què tenen lloc, més que en qualsevol altre, l'esdevenir quotidià, domèstic, d'un poble i el cartó pedra en què es descobreixen els plecs de la seua història.

Els fabricants de cendra. La N-232 està en obres i té tots els revolts del món, llevat dels que unes hores més tard trobarem navegant des de Morella fins a Ares del Maestrat. Anem cap a Sant Mateu, entre revolts i oliveres, a pregun-

tar per la Torre del Palomar, un mas fortificat que és prop del poble. "Eixint cap a Xert, a l'esquerra, ja la veuran a uns tres quilòmetres", ens diu un avi amb garrot i jersei gruixut de llana verda. Quasi es clava dintre del cotxe de tanta amabilitat i enfilem la carretera. Tenia raó, l'home, i als pocs minuts albirem les torres del Palomar, retallades sobre un bosc com si fóra un miratge entre els arbres i una boira de calor no massa pròpia d'aquestes terres ni del mes de març. Hi arribem per un camí de terra i pedres: l'edifici està en perfecte estat de conservació, almenys el que s'hi veu està com acabat de fer i té prop de quatre-cents anys. La seua construcció s'atribueix a Bernardo Cumba, mestre d'obres francès. Presenta quatre torreons als cantons i les façanes tres eixos verticals quasi

simètrics. Sobre les portes d'accés es veuen matacans com els que s'utilitzaven per al combat o la defensa de posicions aïllades. "La meitat de la casa és dels meus pares i l'altra meitat d'una altra família de Sant Mateu, la compraren fa trenta anys i jo sempre l'he coneguda igual", ens diu una dona que té autèntica aversió als noms propis: ella no en té, ni els seus pares, ni el seu oncle que ens obre la porta amablement. A la cuina és la mare, una dona major que atia el foc i somriu i diu que no plourà en el que li queda de vida. El televisor és roig i en blanc i negre i la llum d'energia solar. "L'únic que està en bones condicions és aquesta part de la casa, la resta ni se sap", es lamenta la filla sense nom i afegeix que potser algun dia l'expropriaran i vindran els turistes si han fet un hotel i un restaurant. "La casa era del marquès de Villore i l'altre dia encara va venir a Sant Mateu una de les seues descendents i li feren una festa al poble", acaba de dir la dona i puja al cotxe i marxa fent salts a Sant Mateu. Nosaltres tornem al poble i ens donen material i explicacions amabilíssimes Ivan i Viti, responsables de l'arxiu municipal: "En tots els pobles hi ha un túnel que comunica els castells amb les cases del nucli urbà o el riu, ací també es diu això, que un túnel comunicava el Palomar amb el palau que els Villores tenien a Sant Mateu." No hi ha massa paperassa documental a l'arxiu perquè "els fabricants de cendra ho destruïren amb tot al llarg de tantes guerres com passaren per ací". Els fabricants de cendra eren els senyors de la guerra, aquella raça que, en abandonar el camp de batalla, només deixa cadàvers de cavalls, arbres cremats i la història del món reduïda al color gris de la mort i de la cendra. Quan abandonem Sant Mateu, a la plaça del poble hi ha uns avis que prenen el sol i parlen de la pluja, com parlava de la pluja la dona anònima de la Torre del Palomar. Ara ja sabem els noms dels seus habitants, dels pares i de la filla i de l'oncle que amablement ens obrí la porta de la casa. ("Algun dia vindran turistes

i el Palomar serà un restaurant de luxe i un hotel"). El que s'ha de procurar, pensem en enfilat el camí cap a Morella, és que no caiga.

El Cavall de Troia arriba a Morella.

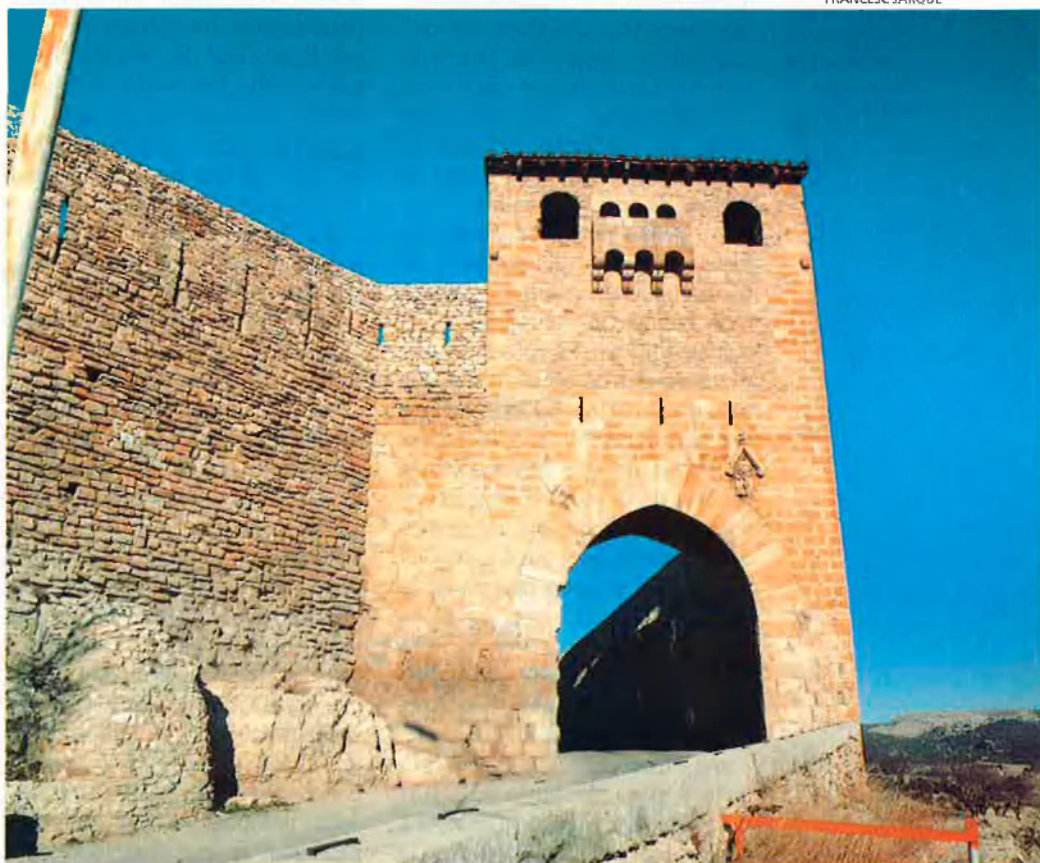
La carretera és un revolt continu que puja sense parar i allà dalt hi ha un túmul que és com els túmuls màgics on es deixava caure el somni de la jove més bella de la tribu disposada al sacrifici. Havia estat escollida per a ser lliurada a la fam daurada del déu principal i allà anava ella, amb un moviment suau de les mans emmanillades a la roca i els ulls espantats entre l'amor al seu poble i l'horror d'una mort que només era màgica en les contorsions circenses del summe sacerdot. Dalt de Morella, com en un tron ple de princeses i d'herois, apareix el castell, a més de mil metres d'altura de la vall on el Cid va substituir el rei en Jaume en una pel·lícula plena de soldats que lluien rellotges Festina en els canells i de cavalls que eren els mateixos que Àngel Peralta treia a les places de bous per fer-hi acrobàcies que enlluernaven els turistes. Diuen que el van construir els romans i que els visigots l'ensorraren, durant el mandat de Vítiza, aquell rei que García Pavón convertia en protagonista d'una novel·la de detectius de poble. Sembla que després els àrabs construïren un altre castell a sobre i un senyal d'identitat bastant particular és la seua estructura rocosa: tot es confon en el color ceruli de la pedra i les muralles són com la prolongació de les roques que assenten la seua base inexpugnable. No falta de res en el recinte: dependències militars, aljubs, presons, un claustre aliè al castell que és com el *hall* de luxe que fa de pòrtic a les diverses estances de la fortificació. En un fullet informatiu llegim: "Com si fos un pastís de tres pisos hem de veure el castell. Així, des de la porta Ferrisa —per on segons la tradició entrà D. Blasco per a conquerir el castell un 7 de gener de 1232— fins a la plaça d'armes, cim del castell, ens trobem llocs i indrets que ens fan recordar i viure cada pas de la seua història. El palau del gover-

nador, baró d'Itre, de 1713, sent rei Felipe V; l'"Aljibe"; la Torre de la Pardala (s. XIV), nom de la morellana Josefa Bosch, ajusticiada el 1811; els anomenats excusats al vol per on un gelat 25 de gener de 1838 entren els carlistes al castell; la temuda i fosca presó del Cacho; i al capdamunt la Plaça d'Armes, on després de travessar un túnel d'origen romà i medieval, ens trobem amb restes de decrepits palaus reials, torres de l'homenatge i pavellons d'oficials, testimoni en temps passats de la seua història, de la nostra història." El fil negre d'un canó trau el cap per l'última muralla i tot seguit fa acte de presència el descens en la forma d'un conserge que no té més obsessió que visitem la basílica en acabar de veure el castell: "El canó no és antic, el van portar fa quaranta anys, segurament sobrava en algun lloc després de la guerra i el van dur ací, vagen vostès a veure la basílica quan acaben la visita al castell i després, si agafen aquella carretera d'allà baix, la que passa per davant de la gasolinera, en mitja

hora arriben a Ares del Maestrat." Conta la llegenda que un cavaller del rei en Jaume acordà amb alguns moros traïdors l'entrada clandestina al castell per tal de sumar-lo als territoris reials i que amb només cinc homes ho van aconseguir: hi entraren aprofitant la foscor de la nit i anorrearen tot l'exèrcit que dormia al castell. En acabat, els cinc herois noctàmbuls cridaren les forces cristianes que esperaven a les portes i s'acabà la pel·lícula. Després passarien per allà dalt totes les guerres del món, aquells fabricants de cendra que ens contaven a Sant Mateu, i la fortalesa anà perdent la seua estructura poderosa i inexpugnable. L'últim a resistir-hi de valent va ser el general carlí Cabrera, "el tigre del Maestrat". Finalment va caure el castell en mans isabelines i es va inaugurar, entre les seues muralles escapçades, una presó per a personatges de luxe: no sé si abundaria pels seus passadissos l'olor dels diners i de la brillantina, el fru-fru de la seda i l'abaratiment de la dignitat en el gest altiu dels empresonats amb escorta

A Morella, el característic i ampli recinte emmurallat mena al castell. Diuen que el van construir els romans i que els visigots l'ensorraren, durant el mandat de Vítiza. Sembla que després els àrabs construïren un altre castell a sobre i un senyal d'identitat bastant particular és la seua estructura rocosa.

FRANCESC JARQUE

Imatge del Portalet, a Ares del Maestrat, on només hi ha restes del castell. Hi trobem l'antiga muralla que protegia l'entrada a la cova del castell, la cova i les restes de la torre vigia situada al punt més alt del castell.

i majordom. D'això en sabem prou ara, quan han passat vuit-cents anys des que es va inaugurar el túmul del sacrifici en un penyal de Morella. Els herois d'aleshores continuen repartint la cendra de la guerra, i el paisatge, des d'ací dalt, queda reduït a la mínima expressió i els carrers i les places de Morella són els carrers i les places de la història autèntica, en cas d'existir històries més autèntiques que les de les pel·lícules. Morella es desperta cada matí d'un somni de segles i és com si el temps no haguera passat pels seus carrers de fusta i de pedra, de lentitud i de malenconia, de vestidura púrpura i de racions de neu primerenca dalt de l'hivern. El castell, el que hi va quedar de tantes disbauxes bèl·liques, continua ocupant el seu lloc de privilegi i en les nits d'estiu de segur que el canó sense història de la plaça d'armes contesta harmoniosament les sirenes dels vaixells que puguen, revolts amunt, fins la porta màgica de la ciutat de Morella.

La piqueta dels degollaments. Ares del Maestrat, Ares del Mestre, Ares del Mestre, noms i noms que són l'altra cara de la moneda dels amos de la Torre del Palomar, a Sant Mateu. Allà no hi havia identitat, almenys la

identitat falsa que signifiquen els noms, i ací en sobra, d'identitat. Els ribassos criden l'atenció del viatger i la terra escalonada és un paisatge de dunes verdes que s'esmuny en l'hora tranquil·la del migdia a les muntanyes. El castell d'Ares no és castell: són les restes pràcticament inexistentes del castell. En els arcs del "Perche" hi ha uns cartells indicadors d'aquests vestigis: l'antiga muralla que protegia l'entrada a la cova del castell, la cova que és com el pont a la naturalesa lliure que dorm a l'altra banda, la piqueta dels moros al cim del castell, on, segons la llegenda, els moros degollaven els cristians i ara, quan plou, l'aigua es tinya de roig, les restes de la torre vigia situada al punt més alt del castell. Res més: només un cartell amb fotografies del que presumim una mescla d'història i de llegenda. L'alcalde ens diu que la guerra va destruir tots els papers de l'ajuntament (i quan parla de la guerra ja no fa referència a "les guerres" sinó a la del 36: cosa estranya en una comarca amb les arrels cremades per alguna profecia que la feia creditora de mil conflictes bèl·lics) i que ara mateix el poc que resta a les seues dependències l'han traslladat a Morella "perquè l'estudien i puguem presentar la memòria correspo-

nent per a demanar subvencions i poder restaurar el nostre patrimoni". Una altra llegenda, molt més domèstica, és la que ens conta la carta del restaurant Mesón el Coll: el rei en Jaume assetjava el castell de Morella, on s'havia refugiat un dels seus cavallers, que l'havia traït, i mentre esperava a Ares les millors condicions per a l'assalt va descobrir la riquesa gastronòmica del poble. Quan finalment va conquerir Morella ja havia estat prèviament conquerit, ell mateix, per l'olla d'Ares i la carn rostida. Nosaltres no érem el rei en Jaume però també sortirem d'Ares tips i feliços, després d'haver gaudit de la recuperació "d'un menjar tradicional, els seus llegums cuinats al caliu del foc i els seus *ternascos* o altres rostits, a l'amor de bons forms de llenya, com si es tractara del millor rostidor medieval".

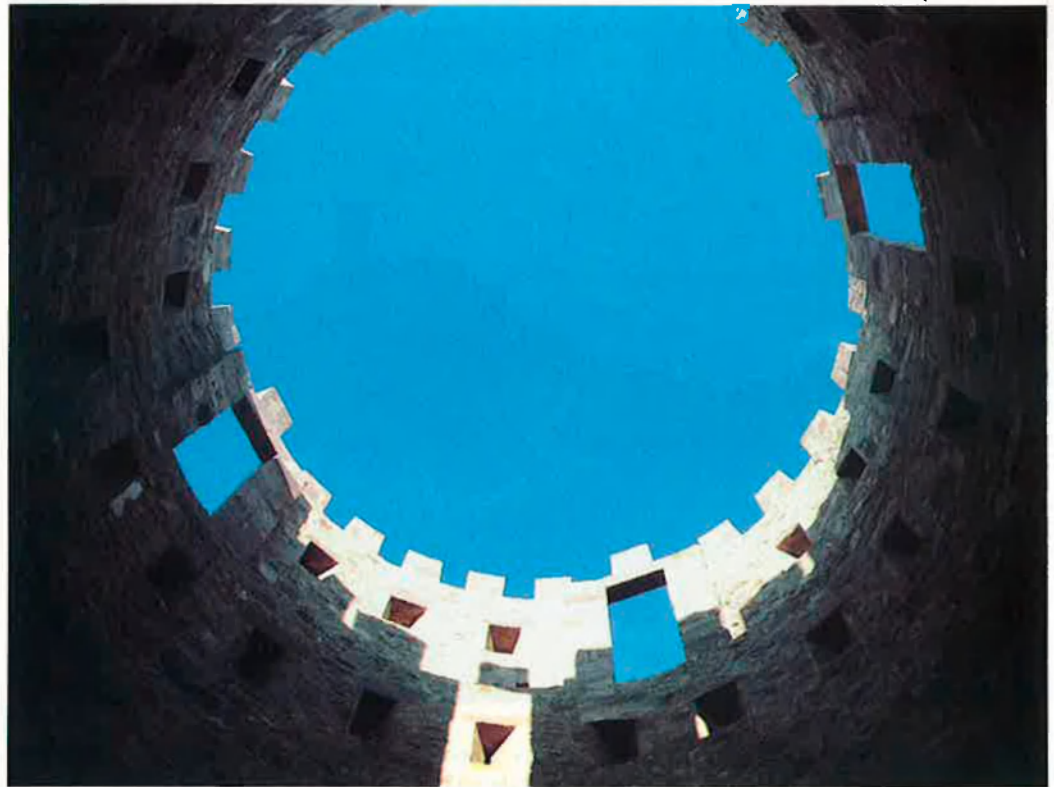
El tigre Cabrera: més moral que l'Alcoià. El castell de Vilafamés s'endinsa en els núvols estranys de les cinc de la vesprada. I als peus, com un territori on conviu la vida i la mort retent-li homenatge, s'apinyen les cases del poble. Segurament és àrab, el castell, amb pedaços cristians i va ser construït perquè ningú no poguera accedir a les seues altures i, alhora, poder llançar des de dalt els poals plens d'oli que socarraven els invasors. La història diu que el rei en Jaume el va cedir al seu conseller Raimon Berenguer i després passà a l'orde de Sant Joan de l'Hospital, el qual també es beneficiaria de la desgràcia en què va caure l'orde dels templers a tot Europa. Moltes de les possessions dels templers van anar a parar als de l'Hospital, els quals no comptaven amb el fet que per un acord de Jaume II, que decideix fundar un orde en règim autònom (el de Montesa), haurien de lliurar el castell de Vilafamés i totes les altres "empreses" valencianes a canvi de rebre els castells i les empreses ex-templeres d'Aragó (açò és, si l'amabilitat lectora se n'adona, com un Falcon Crest medieval i això que no he contat el paper d'alguns papes en els afers que propiciaven els intercanvis immobiliaris ressenyats).

FRANCESC JARQUE

Al principi es tractava d'un castell "pelat", sense més prestigi defensiu que la seua situació estratègica; fins que el 1375, Alberto Thous el va dotar de muralles que, segons ell, era l'única manera de salvar els mobles i resistir els atacs enemics. L'eficàcia de les noves muralles va ser ràpidament contrastada i sobretot, passats alguns anys, en les guerres carlistes va respondre amb garanties davant els reiterats atacs del "tigre Cabrera". Més d'un milió de vegades ho intentà el general, però a l'últim es va rendir a l'evidència: aquelles muralles, per més moral alcoiana que hi posara, eren definitivament inexpugnables. El segle passat s'hi feren algunes reformes i ara mateix accedir al castell, després de descansar a la placeta d'on arranca l'escala que hi dona pas, és una de les situacions més emocionants que el visitant de Vilafamés té assegurades. L'estat de conservació no és dolent, a pesar d'estar obert perquè no hi ha ni una porta ni mitja: les estances, sense sostre que les resguarde de les inclemències de l'oratge, apareixen lliures, obertes al cel nuvolós de las primeres hores de la vesprada, i el paisatge que es veu des de les muralles és un dels més impressionants que hem vist en tot el recorregut fins ara: només un edifici blanc, amb pinta de polisportiu postmodern tan propi de l'arquitectura mediterrània-socialista, trenca la màgia que, amb el Penyagolosa d'heroi principal, enlaira l'esperit aventurer de qui se sent per uns minuts batallador incansable en un castell de terra roja amb els pulmons a l'aire.

El castell del moro blau. Si hi ha una comarca al País Valencià on encara queden aromes del nostre passat àrab, aquesta és sens dubte la Marina Alta. Topònims com ara Alcalà, Benialí, Ambra, són petjades d'un entranyable i alhora irrenunciable patrimoni del poble valencià. La Marina Alta sembla, en el fons i en la forma, un Empordà particular on s'ofereix una perfecta combinació de mar i de muntanya, d'intimitat i de cosmopolitisme.

Per arribar al castell de Fornahem d'endinsar-nos a l'interior de la comarca. Un interior ple de valls (Ebo, Alcalà, Gallinera), on el secà mediterrani ofereix la seua esplendorosa fertilitat d'olives, ametlles, raïm i cireres. Cal arribar fins a Pego i desviar-se

per la carretera comarcal que, travessant el poble de l'Atzúvia i a uns tres quilòmetres després, ens farà prendre la direcció cap a Fornahem, una pedania que administrativament encara pertany a l'Atzúvia. El castell es troba situat en un altero que, a diferència

El castell de Vilafamés (dalt) i el de Fornahem (a sota). Són, segurament, de construcció àrab.

FRANCESC JARQUE

Al castell de Biar destaca la torre de l'homenatge sobre el precipici. La seua volta octogonal només la podem trobar en aquest castell i al de Villena.

de la majoria de les fortificacions àrabs del País Valencià, no presenta característiques defensives naturals. És, si se'ns pot permetre la llicència, una construcció més aviat de tipologia castellana.

Des de la carretera que duu a Forna i abans d'arribar-hi, podem començar la petita aventura de conquerir el castell, a penes sense esforç. Amb les seues portes obertes, un grafit salvatge d'OJE-Villalonga ens recorda que els seus membres paramilitars han estat ací abans que nosaltres. Molts més grafits, a vegades també salvatges, ens donen testimoni que Lorena, Juanjo, el Pelut i d'altres centenars d'aventurers van prendre per hores (de diumenge, és clar) el castell. Malgrat aquesta col·lecció de noms, cognoms i malnoms, Forna és, amb les seues modestes dimensions, un gran espai de passat. En entrar-hi, podem imaginar-nos la figura del seu primer senyor, Al-Azrak (el "moro blau" d'èpiques històries i bellíssimes llegendes), atrafegat en mil i una estratègies per defensar-se del perill cristià. Ens el podríem veure contemplant, des d'una finestra qualsevol, l'imposant paisatge muntanyès (ara rosegat per

Sobre fonaments romans s'alça el castell de Biar. És com una solsida de la Mariola, com un apèndix verd despenjat dels seus estreps.

cruels pedreres que trenquen sense escrúpols l'equilibri central del medi), les planícies immenses (ara convertides en un capriciós mosaic de tarongerars) o el poblat de Forna (ara envaït per estrangers avorrits dels seus orígens). I enllà, al fons, endevinem el Mediterrani. De tota manera, el castell continua ben plantat, majestàtic, valdria a dir, esperant, set-cents anys després, que un altre Al-Azrak de debò tinga cura de les seues fràgils pedres, acarasant-les, estimant-les, abans que caiguen derrotades pel silenci habitual de les administracions, abans que ens facen perdre la història i la memòria.

SEGON VIATGE. Amb la música solitària d'un auto-ràdio

Les col·lectes dominicals. És com una ensulada de la serra Mariola, com un apèndix verd despenjat dels seus estreps. Sobre fonaments romans s'alça el castell de Biar amb disseny àrab. Destaca la torre de l'homenatge sobre el precipici i la seua volta octogonal només la podem trobar ací i al castell de Villena. (*Un petit flashback*). D'Ontinyent a Biar, dissabte calorós del mes de març, els vessants negres de les muntanyes cremats pels incendis, pintades en la rugositat de les pedres: "La pau necessita insubmissió", "Canya contra Espanya". I més foc i més cendres. Ací els fabricants de cendra són uns altres, són els senyors d'una altra guerra, els senyors que han declarat la violència al bosc i a qui l'habita: les lleis insuficients, els mitjans insuficients, la carn rostida a la brasa, el cigarret inconscient que alleuja el passeig desganat per la muntanya. Trobe a faltar una pintada contra els piròmans, contra els "replicants blade-runerians" dels fabricants de cendra que destruïren els papers d'identitat de Sant Mateu. Tornem del *flashback* al castell de Biar.

Més de sis mesos va durar-hi el setge del rei en Jaume fins que, al febrer del 1245, el musulmà Muza Almoràvit va rendir la fortalesa. La victòria no va durar molt, ja que el castell tornaria a mans dels moros i altra vegada, com si la història fóra un tebeo d'El Guerrero del Antifaz, a les dels cristians. El rei Pere II i la seua esposa, Elionor, van ser els iniciadors d'una política de protecció del castell que, en alguns aspectes, era com les actuals col·lectes dominicals de les associacions benèfiques i en altres tenia molts indicis de les modernes fundacions culturals i del mecenatge més contemporani. El pas del temps eliminà les col·lectes dominicals de la casa reial i Ferran el Catòlic decidí que fóra la mateixa vila de Biar qui carregara amb les despeses de reforma i manteniment de la fortificació: va implantar els impostos a les "empreses privades" i quan al-

gú li recriminava aquesta política econòmica i cultural, contestava sense parpallejar: "Qui vulga cultura, que la pague de la seua butxaca, bandarres!" Ara com ara la cosa continua més o menys igual (no parle del castell de Biar: parle de la política econòmica i cultural) i ens fem un autèntic embolic a l'hora de valorar algunes situacions com ara el cas del Liceu barceloní que es va cremar en un incendi: "Qui vulga òpera, que la pague de la seua butxaca!" Ho tenia clar el rei i ho deixà tot clar a colp de decret a la vila de Biar.

(Últim flashback). Passejar pels carrers antics de Biar t'acosta a una sensació de felicitat anacronisme, la pujada al castell és una revolta del temps contra les superfícies planes de l'arquitectura polisportiva actual que prima a tot arreu. A penes si el sol tímida de la vesprada cap entre les cases i abans de baixar les escales exteriors del castell que donen a una vall verda plena de xops negres, olorant les arrels profundes de la torre de l'homenatge, sents una ràdio que impudicament t'arrossega escales avall amb la inclemència dolorosa d'una cançó de bakalao.

El fantasma i el cérvol. A pocs quilòmetres de Biar, fent camí cap a Villena, trobe un hostal i pare a fer un mos i al pati hi ha un petit jardí amb filat. És com un zoològic domèstic, d'anar per casa, i un cérvol trau el cap des d'una sesta del color adormit de la terra. És l'únic habitant del recinte i la gent se'l mira com si ja estiguera acostumada al paisatge, sense fer-hi comentaris, deixant la curiositat per als curiosos. Entre al menjador, menje, m'aixeque una miqueta tip i en pagar la nota a la barra advertesc el cartell que hi ha enganxat a la paret: "*Se vende el ciervo*". Sent ganes de vomitar tot l'esmorzar. Si algú compra l'animal serà per deixar-lo en llibertat per les muntanyes o per fer-lo a trossos i menjar-se'l després en una d'aqueixes bacanal gastronòmiques calcades de les que apareixen en les falses pel·lícules de víkings? De segur que serà per a menjar-se'l amb una salsa horri-

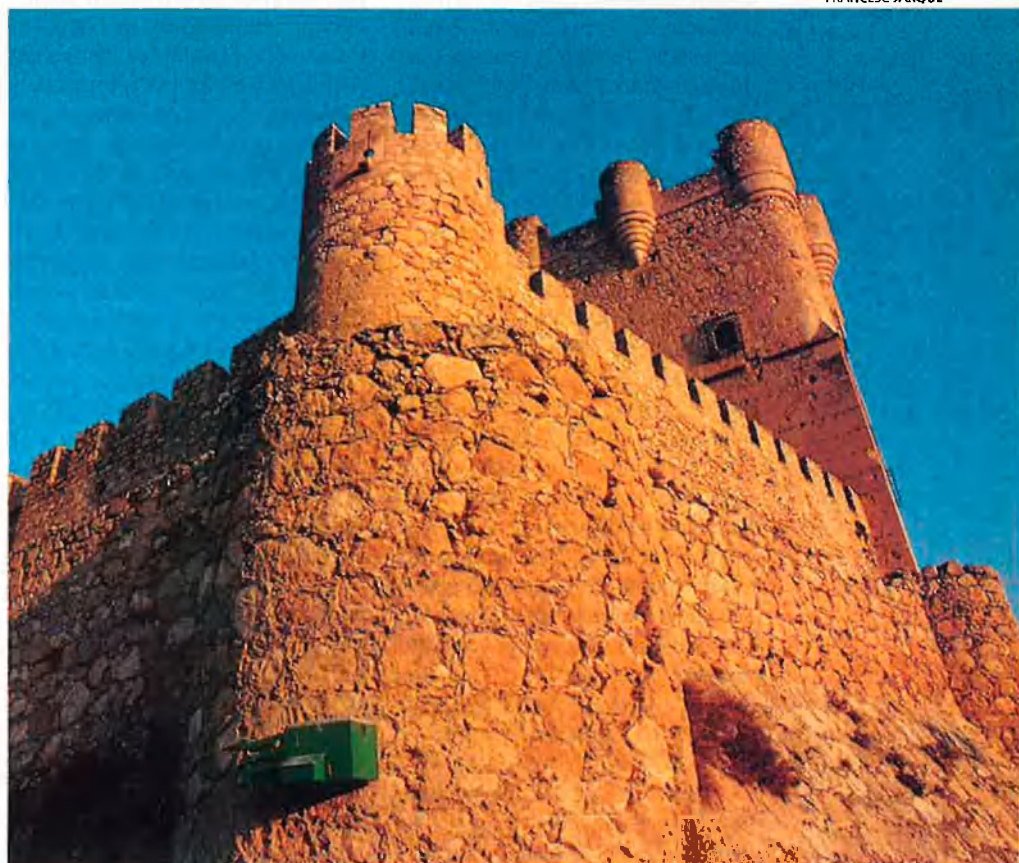
ble, tan horrible com el seu gest, de color marró i creïlles. Quan passe davant del cérvol li pegue un abraç i li dic adéu com si fos el comiat més trist de la meua vida. "Adéu, amic". El més fort, però, encara no havia arribat. Anem a pams.

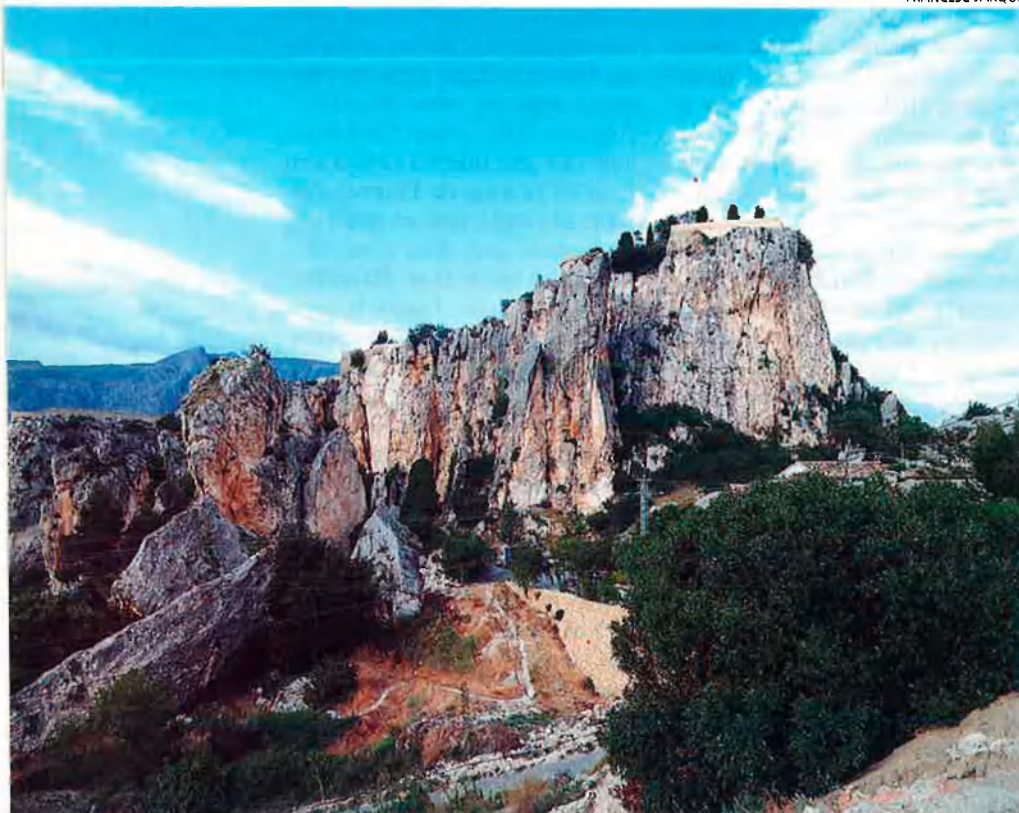
Camine per un dèdal de carrers estrets que són a mig camí de l'Albaicín i del barri lisboeta de l'Alfama. El castell de Villena té un nom: Atalaya. I s'alça en la muntanya de Sant Cristòfol. Romans i àrabs se'n reparteixen els orígens. La fortificació està tancada. Mentre passege l'exterior, afegeix en una gran terrassa a les parets del recinte, m'adone que les dues esglésies del poble assenyalen hores diferents: set minuts de l'una a l'altra. Villena dorm allà baix i les teulades són com un falda vermella que oculta la vida. Veig que dues dones obrin la porta del castell i quan acabe de recórrer l'exterior em dispose a fer-ne la visita. El pati d'armes és la primera mostra de les reformes que es fan en la seua arquitectura i per unes escales on a penes hi cap una persona

s'accedeix a les successives sales amb sobrevolat: "*somos de Callosa, Aurora y María Dolores, estuvimos aquí en abril de 1993*". Aquestes sales s'estan rehabilitant amb una gran fidelitat i destaca en l'edifici la torre de l'homenatge, sobre el cingle, com en quasi tots els castells, amb unes voltes úniques, com les de Biar. Ha arribat l'hora de marxar. I trobe la porta del castell tancada. No és possible: i les dones? No hi ha dones, no hi ha ningú, només hi ha una por més gran que la del pobre cérvol a punt de ser devorat en una bacanal gastronòmica. Em passaré la vida tancat al castell de Villena. Puge a la muralla més pròxima a l'últim revolt que arriba des del poble: ni déu se m'apareix. S'hi farà de nit i jo em quedaré a dormir i a morir-me en alguna de les sales de dalt, amb el record impossible d'Aurora i de María Dolores i passaran tres anys més fins que algú entrarà en la fortalesa i ja no hi quedaran ni els ossos de la por, ni la pols del pànic. Vaig i vinc cent vegades d'una part a l'altra del castell. Pense que hau-

El castell de Villena s'alça en la muntanya de Sant Cristòfol. Romans i àrabs se'n reparteixen els orígens.

FRANCESC JARQUE

Pel castell de Guadalest passaren multitud de reis i senyors feudals. Al segle XVI, comença una sèrie de desafortunades situacions bèl·liques que a l'últim van convertir el castell en una autèntica ruïna.

ria de cridar: a qui?, dient què?, quin és el crit d'auxili, des d'un castell medieval, quan som a prop del segle XXI? Estic cagat de por, què passa? Torne a la muralla que dóna a l'últim revolt i veig el cotxe de la policia local. Em pregunten que què hi faig ací dalt i que per on he entrat al castell, "*si para entrar en el castillo se ha de pedir la llave en el retén de la policia*". Hi havia dues dones que han obert la porta i jo hi he entrat al cap d'una estona, els dic. No s'ho acaben de creure i a l'últim els dic que si no serà millor que discutim les meues imitacions de Fantomas quan m'hagen tret al carrer i a la vida. Volen baixar al poble per la clau però els dic que igual puc baixar, si m'ajuden, pel tros de mur que cau més prop del carrer, el de menys altura. Tot seguit em pene-desc de la meua temeritat però els tres homes uniformats ja han estimat aquesta possibilitat. Vaig cap a una de les cantonades que prèviament m'indiquen i estudie la distància des d'on he de deixar-me caure perquè m'ajuden agafant-me pels peus. Dic que no. Dic que sí. Que no. Que sí. M'engan-

xe a la muralla, pose els peus en una rugositat, continue cagat de por: els policies em donen ànims, com jo donava ànims de comiat al pobre cérvol. Solte les mans i els peus cauen en les mans fortes dels salvadors. És la primera vegada en la meua vida que mire amb una certa gràcia un policia. Els done unes gràcies infinites, ja no dormiré amb el record impossible de les joves de Callosa i quan baixi cap al poble per buscar l'eixida a Guadalest sent que el castell em mira com jo mirava el pobre cérvol. En arribar a un revolt molt tancat em fa la impressió que els rellotges de les dues esglésies assenyalen la mateixa hora. Potser m'he quedat a viure al castell de Villena i qui marxa com un dimoni a Guadalest és el meu fantasma. No ho sé.

Solidaritat en quatre llengües. De Villena a Guadalest "*Free Catalonia*": repetides pintades en les falades de pedra mesclen l'alliberament lingüístic i l'altre. Un restaurant que es diu El Rincón del Olvido té la pinta de tango mariner clavat entre muntanyes. Més endavant continuen

els anuncis rocosos, els revolts, i per alleugerir el viatge pegue fort al Pionner i es carrega de Los Rodríguez, Nirvana i Chiquetete. El castell de Guadalest i el poble són la mateixa cosa. Les roques són la base poderosa on s'assenta el recinte i l'entrada és com un túnel del temps o aquella màquina estranya que treia Boris Vian en una novel·la màgica. El carrer és un carrer costerut, ple de tendes de records, com les de Peníscola o Las Alpujarras. De l'església fugen uns cants que són com els cants dels monjos de Silos i per a reparar l'edifici, uns cartells demanen ajuda en anglès, francès, espanyol i italià: al valencià que li donen pel sac, no faltaria sinó. També el silenci s'hi prega en plurilingüe: déu és ací ric en patrimoni lingüístic, de peles, però, sembla bastant curt. A les tendes hi ha taules de fusta per a tallar el pernil, barrets de palma, garrots i castanyoles. L'embassament és una aquarel·la verda encerclada de terrasses marrons, el penyal del Purot, la serra de Aitana, la de Serrella, la Penya del Cullerot, que és com la Penya Maria del meu poble llevat que la dona que es deixà caure des del cim no era una cristiana que fugia d'un moro violador: era una cuinera que es tornà boja durant un terratrèmol, va saltar per l'estimball i només restà de testimoni el cullerot que duia a les mans en el moment del suïcidi.

Pel castell de Guadalest passaren multitud de reis i senyors feudals. Al segle XVI, Sancho de Cardona, senyor de Guadalest, va intervenir a favor dels moriscos i fou condemnat per la Inquisició: ací començaria una sèrie de desafortunades situacions que a l'últim van convertir el castell en una autèntica ruïna. En un primer moment van ser els atacs que patiren els moriscos de tota la vall a partir del decret d'expulsió dictat per Felip II, enfrontaments que deixaren la vall quasi deserta. Més tard hi arribaran els conflictes entre les tropes de l'arxiduc i les felipistes i, per si faltava res, dos terratrèmols que arrodoniren el desastre els segles XVII i XVIII. Ara mateix, el poble i el castell es con-

fonen com en aquelles calcomanies que, quan érem menuts, compràvem als quioscos, mentre esperàvem que començara la pel·lícula per esquitllar-los en el cinema sense pagar l'entrada: rascàvem els cromos de color sobre la pell perquè se'ns quedaren al braç o al dors de les mans les imatges mítiques de Tom i Jerry i Superman.

Lluitant contra un destí en ruïnes. De la muntanya a la mar i tornarem després a la muntanya. A la ciutat de Dénia hi ha un castell en un turó, prop de la mar i com els altres recintes emmurallats que hem visitat fins ara aquest no és una excepció: les bases romanes acabarien tenint el disseny dels àrabs: la torre del Consell, la de l'homenatge, torrons circulars amb garites de pedra, restes arqueològiques que enriquiran el fons del museu del castell.

El virrei de València, Diego Hurtado de Mendoza, arraconat pels agermanats, es refugià ací i es va convertir en imbatible. Continuant la línia d'una pel·lícula d'aventures, els corsaris africans trobaren totes les dificultats del món quan intentaven assaltar els murs poderosos del castell. Tampoc no hi falten llegendes pròpies: Joan Baptiste Baset, mariscal de l'arxiduc, hi arribà disfressat i acordà, amb el governador i el consell general de la ciutat, el lliurament de les claus que simbolitzaria la posterior rendició de Dénia al rei Carles III, l'agost del 1705. Però dos anys després i uns dies abans del decret d'abolició dels Furs de València, el general borbó D'Asfeld va atacar el castell i s'hi va haver de retirar escaldat. Successius intents van aconseguir la conquesta de la fortificació el 1708: el castell va quedar tocat de l'ala. I per si no n'eren prou, parí la burra: la invasió napoleònica també s'acostà a Dénia i deixà la fortalesa feta un mapa. Declarat en ruïnes va passar a mans privades i després a l'ajuntament. Des de fa uns anys els treballs de restauració no paren i el castell de Dénia continua dominant, muntanya i mar, un univers de pins i d'aigua, d'ur-

banitzacions enfollides i de roques que són com l'arquitectura gris i antiga de la tardor mediterrània.

TERCER VIATGE. La meua memòria encanonada

Un 'ménage a trois'. És un castell urbà i des de fa un segle té una grua immensa a les portes, com si el pont llevadís fóra un pont postmodern que evita els cocodrils mecànics i la fortalesa un meccano per a jugar els xiquets i les xiquetes del poble. Si anem a la història, el castell ve del segle XV i Benissanó és, al Camp de Túria, el poble del castell i de les aigües que curen els mals de fetge. Poca gent, però, ha fet seua la vida del castell. L'única notícia que ha anat de boca en boca és la que situava el rei francès Francesc I presoner en les seues dependències. Mai no vaig saber, els anys d'infantesa que vaig viure a la zona, si el fet era cert o formava part d'una d'aquelles llegendes que ens contava Alexandre Dumas. Amb el temps m'adonaria que de tot n'hi havia: realitat i llegenda, que són, d'altra banda, els ingredients imprescindibles d'una bona història de castells.

La seua presència, retallada en un pla d'horta, resulta imposant:

restaurat al segle XIX per a superar les devastacions d'un abandó vergonyós per part dels seus propietaris, ha recuperat la gallardia que va tenir en els seus orígens, una gallardia que actualment pateix els conflictes entre l'administració i la propietat privada, una propietat que s'ha vist embargada a causa dels deutes dels seus amos i la fallida d'alguns dels seus negocis. Tornem a la història.

Realment Francesc I va estar presoner a Benissanó després que fou derrotat en la batalla de Pavia per les tropes de Carles V. La permanència del francès al castell va ser curta i gaudia d'un règim semi-obert semblant al tercer grau de les presons d'avui dia. En Jeroni de Cavanilles, hereu dels Vilarrassa i Cavanilles i senyor de Benissanó per herència familiar, es va fer càrrec del rei els vint dies escassos que va durar la captivitat. Conta la llegenda, o la història (que a vegades tant s'hi val), que el monarca francès vivia com un autèntic rei, com si el castell fóra de la seua propietat en lloc de ser dels Vilarrassa i Cavanilles. I que l'amfitrió, a més d'oferir-li bacnals gastronòmiques (pobre cèrvol en el camí de Biar a Villena, pobra bèstia) li va oferir un ball perquè poguera ballar amb les

El castell de Dénia, com d'altres recintes emmurallats del nostre país, no és una excepció. Les bases romanes acabarien tenint el disseny dels àrabs.

FRANCESC JARQUE

El castell de Benissanó ve del segle XV. El rei francès Francesc I fou presoner en les seues dependències després de ser derrotat en la batalla de Pavia per les tropes de Carles V.

dues filles de la casa: la imatgeria és com aquella seqüència de Gustave Flaubert, quan organitzà un ball de pàgines i més pàgines perquè l'ambiciosa Emma Bovary arribara ben alt en les agendes de societat. Tot i que l'operació estava ben estructurada, les coses no haurien d'acabar feliçment per al senyor de Benissanó perquè les filles es negaren a fer-li el cul gros al francès, la qual cosa va fer que el pare arrossegara les xiques pels cabells com a càstig vergonyós de la seua desobediència. Una altra versió del melodrama cortesà li guanya a morbositat: Jeroni de Cavanilles volgué oferir-li, al monarca derrotat a Pavia, un *ménage a trois* entre Francesc I i les dues filles. No dispose de les dades sobre el resultat final de l'oferta. I encara circula una tercera possibilitat: que difícilment poden ser reals aquestes històries perquè Jeroni de Cavanilles no tenia filles. Quin embolic, senyor, quin embolic!

Després d'intercanviar cognoms i títols nobiliaris, la família propietària del castell va ser la dels comtes de Casal, marquès de Monistrol i comte de Sástago. I a l'últim el que ja he dit: litigis i més litigis, amb un propietari privat, la família Valle Ortí, que n'ha vist

El rei Francesc I, empresonat al castell de Benissanó, vivia com un autèntic monarca, com si el castell fóra de la seua propietat.

embargades les pertinences, i ara mateix, la presència infame d'una grua eterna a les portes d'aquest bell recinte. L'altre dia un amic em deia que el millor seria fer-hi un restaurant: "No sé si seria un bon negoci, però estic segur que desapareixia la grua."

Un cas per a 'El Caso'. Després d'herències successives que van dur el senyoriu d'Alaquàs a les mans i als dormitoris més diversos, com ja és habitual en aquest recorregut per la història més o menys històrica dels castells valencians, serà el primer comte d'Alaquàs, segona generació dels Aguilar (per part de l'àvia) i Cas-

ta Romeu (per part de l'avi), qui ordenà edificar el castell de la vila allà pel 1582. Segons algunes fonts, ja hi havia al seu lloc un altre edifici d'antiga soca si atenem a les restes conservades que procedeixen de la decoració del primitiu castell: rajoles, escuts heràldics, dibuixos d'àguiles...

Alguns estudis asseguren que la fortalesa formava part d'una estructura defensiva de la ciutat de València i després de passar per molts propietaris va anar a parar a la família Lassala. Abans, el 1918, té lloc un fet mafiós: el propietari ven el local perquè el nou amo l'enderroque i puga aprofitar la fusta dels cassetonats. Més o menys el mateix que van intentar, allà per l'any 1970, les forces vives de Gestalgar, el meu poble: van vendre totes les muntanyes comunals a un individu que volia fer una urbanització delirant. El poble, com a *Fuenteovejuna*, va reaccionar i l'alcalde, el rector i el "jefe de la Hermandad" van haver de desfer el tracte: Gestalgar va aparèixer a *El Caso* i Alaquàs, si en aquella època haguera existit aquest periòdic, també hi haguera sortit: tot el poble s'enfrontà a l'operació immobiliària fraudulenta i finalment el negoci no va ser possible. Ara l'ajuntament organitza al castell mostres culturals que difícilment tenen l'oportunitat, en qualsevol altre lloc, de gaudir d'un espai tan esplendent com aquesta antiga casa nobiliària.

Perquè així consideren els estudiosos el castell d'Alaquàs: com una antiga casa nobiliària, atenent, sobretot, a la seua façana monumental, a les torres situades als extrems, a la porta simètrica i a la distribució i estructura de les seues dependències, les quals fan pensar en un espai més domèstic que no destinat als afers de la guerra. Perfectament conservat, hi destaquen els cassetonats i el riquíssim mostrari de rajoles que es troba en les diverses estances, entre les quals n'hi ha una força curiosa, molt típica de l'època, que s'anomena "mocadoret".

Les quatre plantes de l'edifici s'imposen al centre urbà d'Alaquàs i es mostren com un exemple

FRANCESC JARQUE

d'integració entre tants desgavells urbanístics que solen ser freqüents en alguns pobles, desgavells que alguna vegada van estar a punt de produir-s'hi perquè algunes edificacions llepaven les parets del palau i hi formaven un *collage* obscè que castigava la mirada del caminant. Si et col·loques en les galeries que donen al claustre i obres els ulls al que t'envolta, per tot arreu trobaràs de seguida la definició de la bellesa. No hi ha fredor en les estances de la casa, ans al contrari descobrim en les seues entranyes, alhora que l'eco de cinc segles d'història, la calor fumejant de l'obra ben feta, a prop del costum domèstic de contar històries en les matinades dolces dels hiverns de l'Horta.

A la casa-palau del castell d'Alaquàs s'han reunit les ganes de conservar el temps contra la rematada atroç de la memòria i aqueixa mateixa memòria que, agraïda, enganxa amb la modernitat en la forma de l'aprofitament del recinte perquè el poble continue viu entre els seus murs: definitivament viu, tot corrent, amunt i avall, per les estances de la casa.

Una de romans en cinemascop i tecnicolor.

Anníbal era un malvat, un enemic dels soldats que defensaven les causes dignes, el general malcarat que amb un milió d'elefants i un gran exèrcit arribà a Sagunt disposat a arrasar la ciutat a qualsevol preu. El preu, és clar, el pagaren les pobres i bondadoses gents que preferiren destruir les seues cases i cremar-ho tot abans que lliurar-se als bàrbars cartaginesos. En el meu llibre de text, que era una enciclopèdia amb les tapes de cartó plenes de colors i amb un xiquet repentinat que s'assemblava a Pedrín, el de Roberto Alcázar, posava que Sagunt va voler morir i donar un exemple que, encara que no venia d'un poble cristià, perquè els saguntins eren romans i els romans no eren cristians (jo no entenia res d'aquell embolic sobre els romans i els cristians i quina cosa eren o no eren els que vivien a Sagunt), molt després donarien els soldats espanyols (aquests, ja sí, cristians

El castell d'Alaquàs (esquerra), com una antiga casa nobiliària, fa pensar en un espai més domèstic que no destinat als afers de la guerra. Perfectament conservat, hi destaquen els castel·lats i el riquíssim mostrari de rajoles (a baix) que es troba en les diverses estances.

de cap a peus) en la conquesta d'Amèrica i en la guerra civil de Franco contra els rojos de la república. El cas és que la pobra Sagunt va pagar tots els plats trencats de la història: possiblement cap ciutat del món s'haja clavat en més embolics bèl·lics. I tots aquests embolics acabaven igual: amb les muralles destrossades i a reconstruir-les toca fins a la batalla següent. Els contendents van ser d'allò més diversos: romans, cartaginesos, castellans, aragonesos, els mercenaris del Cid, el rei en Jaume, moltes classes de moros, els carlins i els altres, els francesos i Agustina d'Aragó, els agermanats, els partidaris de l'arxiduc, tot déu va passar per Sagunt i li va calar foc: així està el pobre castell avui dia, que si no fóra pels historiadors, que et conten el que va haver-hi, ningú no diria que hi hagué el que hi ha-

gué: quasi tota la història d'aquest país i del món passà per l'Almenara, per la Barbacana o els Castelletes, per les places de la Magdalena, de la Barrania o del Dos de Maig, com aquella poesia de Rafael Duyos que el meu pare se sabia de memòria i la recitava en totes les bodes dels nebots i nebodes o, molts anys després, en les festes del pensionistes i jubilats quan anaven, en els viatges de l'IN-SERSO, als hotels de Roquetes de Mar o Benidorm. Tots aquests llocs foren antics recintes catalogats al castell de Sagunt que, amb el temps i tanta guerra, es quedaren en unes línies marrons de què només poden gaudir els ocells o els avions.

El castell és al cim d'una muntanya i des d'ací es veu la mar. La seua estructura és pràcticament

El castell de Sagunt és conegut, entre d'altres motius, per l'excel·lent xarxa de distribució d'aigües.

En tots els recintes hi ha un aljub que és com les velles cisternes romanes passades pel túrmix del nou pla hidrològic medieval.

impossible de recompondre en tota la seua dimensió científica: abunden els estudis que distribueixen els espais d'una o altra manera atenent als punts que se suposen com a centres neuràlgics de la vida a la vila. Sembla que les dades més fiables es conserven de l'època medieval i alguns textos apunten la possibilitat que hi haguera més d'un castell. El que sí que és clar és l'excel·lent xarxa de distribució d'aigües: en tots els recintes hi ha un aljub que és com les velles cisternes romanes passades pel túrmix del nou pla hidrològic medieval.

Respecte de les solucions arquitectòniques, existeix una gran varietat, com no podia ser de cap altra manera: des de carreus romans sota tàpies musulmanes a reformes cristianes gòtiques i renaixentistes. De qualsevol manera el castell està fet pols. I si hi ha hagut una solució per al teatre romà, és molt més difícil alçar res definitiu sobre les fogueres on es llançaven les mares saguntines perquè no les violaren els cartaginesos, mentre vigilava l'orgia de sang i d'heroisme el malvat Anníbal, aquell bèstia que va perdre un ull i que havia d'haver perdut l'altre també i una cama i els dos braços perquè era més dolent que la tinya.

La balena tranquil·la. Els incendis arrasaren, no fa massa temps, les muntanyes de Xulella, un dels pobles més bonics dels Serrans. El seu castell, però, no el van destruir les flames sinó les guerres i l'abandó a què va ser sotmès des que l'última guerra carlista traspasà els murs. El poble de Xulella està a mercè d'unes roques que de tant en tant es despenegen i cauen damunt de les primeres cases: per a evitar el perill lliguen les roques amb xarxes metàl·liques i Xulella pot dormir mínimament tranquil·la fins el proper esglai. A l'altra banda del riu, que corre engarjolat en un dels paisatges més bells i agrests de la terra, s'alça el castell. És un filet groc que corona la muntanya i ordena harmoniosament els penya-segats. I poca cosa més: el temps s'ha aturat en la muralla frontal

que encara dona fe de la seua importància històrica: per ací passen totes les guerres del món (no sé si les guerres anaven o venien de Sagunt però és com si hi foren sempre les mateixes) i Xulella va ser lloc de concòrdia entre cristians i musulmans quan el recinte fou traspasat per Jaume I al bisbe de València, fra Andreu Albalat, i es formava, així, la baronia de Xulella, que incloïa també les poblacions de la Llosa i el Villar. El pacte es trencà, mig segle després, i el bisbe va sentenciar l'expulsió dels musulmans i l'establiment dels pobladors cristians. A Xulella se celebrà el primer sínode diocesà valencià i la Inquisició ho convertirà tot en una presó, sobretot per a rectors i frares sospitosos de rebel·lia.

Però queda la bellesa impressionant del paisatge. Quan abandones la carretera d'Ademús i surts cap a l'esquerra per cercar els cellers de Banacloig, ja comences a intuir que allò és una altra història amb castell o sense. L'entrada al poble des de l'ermita s'estreny en l'aire pur i les cases blanques, en l'olor a cuina casolana de Los Cinglos, la casa de menjars on el meu amic Vicente de Miguel i la

seua família preparen uns plats de la terra que aporten les forces necessàries per iniciar l'escalada al castell, el qual, vist des del poble, és com una balena tombada al sol adormit de l'hivern. Si baixes cap al riu, entre la terra cremada i els vapors dolços que surten de les seues entranyes, veuràs el Charco Azul, que és com una llacuna de les que apareixen en les pel·lícules d'amor. I d'ací, en la gorja líquida que baixa de la Serrania Alta, alces la mirada envers la balena tranquil·la que descansa les seues ruïnes des de fa un segle i és com el guardià humit que vigila els somnis i les guerres, la memòria i l'oblit, l'amenaça eterna de les pedres i la tranquil·litat d'un poble que circula tranquil pels seus carrers, amb l'esperança que cap altre incendi, ni altres terratrèmols com el de fa dos-cents anys, el puguen fer caure en la por i en la tristesa.

Les ruïnes, però, encara tenen els trets antics d'allò que va haver-hi, encara podem trobar les restes d'una arquitectura que permet endevinar les superfícies màgiques que ofegaren les guerres, les torres que aprofitaren per a divisar l'enemic, aljubs, troneres i arpilleres. La balena descansa a Xulella, can-

FRANCESC JARQUE

sada de lluites i de morts i de rebel·lies empresonades. Sobre les gorges del Túria, els Cinglos, la Carrasquilla, la Pedriza, la Punta, paratges que semblen arrancats d'algun paradís que, de tant en tant, es veu envaït per designis malèvols que calen foc al món i de passada a Xulella i a molts altres pobles dels Serrans, on viu poca gent i on la gent s'arrima a la seua història, a les seues arrels, per si hi troba la semiòtica ineludible d'una salvació que molts déus, amb la pinta de salvapàtries, li neguen amb una pertinac insistentia en els seus predicaments.

'Ménage a trois': segona versió apòcrifa. Fa uns anys, no massa, el castell de Bunyol passava quasi desapercebut als ulls dels visitants. Les fàbriques de ciment es menjaven l'aire i amb el vent, que bufa a perpetuïtat des del barri de Las Ventas, et despenyaves en una bellesa esglaiadora: el barranc i els seus voltants de carrers estrets que arriben al castell. Els temps verbals també cauen en incoherències gramaticals que són com les incoherències tantes vegades terribles de la història. El passat i el present, si existeixen

i són res més que categories filosòfiques, sempre coincideixen en l'eix central que separa, simètricament, la superfície dels castells. Entre les seues muralles va fer-se i desfer-se la història i els seus trossos s'anaren reconstruint com els trossos escostronats dels murs castrens es reconstruïren en una cirurgia de segles. Al castell de Bunyol, que té orígens ibèrics i va ser més tard definitivament àrab, tingué lloc la història més llarga que poden contar els

llibres i la veu popular i les vides dels personatges que la protagonitzaren resulten tan variades, tan allargades en la seua genealogia, que necessitaríem tot aquest treball per ressenyar-les amb la pulcritud que una crònica històrica exigeix. Des que el rei en Jaume el va traspasar al cavaller Rodrigo de Linaza i aquest a l'orde de Sant Joan, el castell de Bunyol va ser el centre neuràlgic de la vida d'aleshores, no solament de la Foia sinó del país sencer. Grans decisions polítiques de l'època es van prendre a partir de les herències successives que canviaren de mans el castell i dels consegüents conflictes sorgits d'aquestes herències. No he trobat indret més notarialment ressenyat que el de Bunyol. Els propietaris, des d'aquell lliurament primer a l'orde hospitalari, abundaren i abundaren amb ells els enfrontaments bèl·lics que destruïren l'estructura poderosa del castell: el compromís de Casp va tenir ací les seues arrels més profundes i a la seua resolució adjudicatària s'atribueixen els cruels combats entre el comte d'Urgell, senyor de Bunyol, i Ferran d'Antequera, els quals van ensorrar els murs del castell i, posteriorment, la vida del comte.

No hi faltaren les anècdotes i recorde la que ja contava del rei francès, Francesc I, quan el van recloure al castell de Benissanó. També a Bunyol es va aturar la comitiva del derrotat a Pavia i li van

FRANCESC JARQUE

El castell de Xulella, vist des del poble, és com una balena tombada al sol adormit de l'hivern. Aquesta descansa a Xulella, cansada de lluites i de morts i de rebel·lies empresonades.

El castell de Bunyol, amb orígens ibèrics, va ser més tard definitivament àrab. En aquest recinte tingué lloc la història més llarga que poden contar els llibres i la veu popular.

retre honors a tort i a dret: aquest pardal es va passar el temps de presó rebent homenatges i el que no diu cap crònica és si a Bunyol, que sempre ha estat un poble molt receptiu i molt agraït amb la gent de fora, també va trobar l'ofertament d'un *ménage a trois* amb dues belles senyorettes o va assistir a l'arrossegament de rües dones perquè es negaren a ballar amb l'il·lustre presoner. Anècdotes a banda, després de patir tantes vicissituds guerrerres, el principal desastre el va patir el castell als primers anys d'aquest segle: es va ensulsiar una muralla i va destrossar trenta cases i deixà nombrosos morts i ferits.

Aquella catàstrofe va debilitar les estructures del recinte i propicià una ruïna quasi definitiva; igual que va succeir en altres llocs, el castell necessità que molts anys després algú el rescatara de l'oblit, d'un oblit que, segons Borges, és una categoria inexistent (era llest, Borges, però a vegades no estava massa encertat). El castell, però, es va recuperar a temps i sobre el barranc apunta la rotunditat de les seues muralles, de les torres barbicanes, dels arcs, de la torre de l'homenatge. La iniciativa restauradora arribà de les mans de l'Associació Pro-Castillo, que va sorgir el 1957.

Quan baixes des de Las Ventas, a l'esquena l'aire espès de la fàbrica de ciment, descobreixes l'eix central del tirallíes que va dibuixar una part imprescindible de la nostra història: el castell de Bunyol continua ací, entre un dolor de segles i la felicitat aconseguida per un poble que és dels pobles més estimats per tot arreu.

Comiat. Tres viatges a un paisatge de castells. No hi són tots ni això és possible perquè les guerres van omplir de muralles el País Valencià i el món. A vegades descobriren la pau entre els seus murs i algunes altres aprofitaren perquè les pàgines de la fantasia omplira també els somnis de la infància. L'itinerari ens ha recuperat un bon grapat d'aquestes pàgines i la memòria de personatges més o menys il·lustres que només ocupaven un espai confús en les enciclopèdies que ens ofegaven en l'escola de fa un segle. El passeig pels esquelets grocs dels penya-segats amb torres en la cresta ha descobert aquell sabor a història fraudulenta que ocupava els horaris rígids amb bates de ratlles, gots de llet en pols i porcions geomètriques de formatge americà. Era una altra època, com la dels castells. I el viatge per aquest túnel del temps

va ser a pinyó fix per Castelló i Alacant i corrents pels castells de València. Per això no hi ha quilometratge en aquest últim i abunden els detalls aventurers en els dos primers trasllats al territori meravellós de la història fosca d'això que a l'escola deien "Reconquista", els protagonistes de la qual van ser El Guerrero del Antifaz i el malvat Alf Kan, amb la princesa cursi Ana María, cristiana i verge, i Zoraida, mora i perversa, que incordiava la moral estoica de l'heroï enganyada al seu pit crucificat. El temps del viatge és fals, més fals encara que cap altre, i en la superfície escapçada dels castells aquest temps adquireix l'aire color sèpia de la memòria llunyana i torna en la forma postmoderna d'una performance en què l'oli bullint sobre l'enemic es converteix en un banquet de fruites tropicals per a turistes de l'estiu. Els castells estan en un procés d'optimista recuperació i és gratificant un recorregut com el que ens ha reunit a Francesc Jarque i a mi mateix per aquests recintes de déu i del diable. La invitació a consultar el nostre plànol resta en aquestes pàgines i viatjar sempre serà una ajuda per a veure el món d'una altra manera, no sé si millor o pitjor però d'una altra manera. I això de segur que és bo per a la salut perquè millorarà la circulació de la sang i les parets del cor es faran fortes quan miraran les voltes i més voltes de la terra des de dalt dels merlets medievals d'un castell. Entreu, mireu i sigueu feliços amb aquestes guerres i amb els seus personatges. Dues joves de Callosa passaren per la fortalesa de Villena i un grapat de fatxes deixaren les seues petjades en les parets de Fornà. Vostès mateixos poden escollir la semiòtica del viatge, un viatge que les cròniques contaràn més tard des del punt de vista del cronista i a la seua manera. L'aventura els espera. No la facen esperar massa i posen a punt el carburador que alimente la seua capacitat de fantasia. El viatge paga la pena.

Alfons Cervera